

18. Jahrhunderts, Kirche im Osten XVII, 1974, 103—143), a također hrvatske i srpske štampe uopće. Kako može tvrditi da može označiti »nur eines der hier in Betracht kommenden Druckhäuser als spezielles 'Slavendruckhaus'«, kada jedina knjiga, izdana od Laurentia de Rosis, Marulićevo je [latinsko!] djelo »Quinquaginta parabole« iz god. 1510?!

Pristup problematici sa gledišta južnoslavenskog unitarizma iskrivljava interpretaciju. Treba jasno razlikovati ne samo jezik i pismo, nego i ortografiju. Radnja svakako nije bez vrijednosti, jer autor navodi dosta citata iz nepoznate mletačke arhivske građe u izvornom talijanskom tekstu. Ona je ne samo terminološki nego i jezično više puta nejasna (usp. moj prikaz u Südost-Forschungen XXXVII, 1978), a uz to je preusko fiksirana na vlastitu problematiku. Autor ima svakako pravo kad ističe prevladavanje ekonomskih interesa kod mletačkih štampara i kada južnoslavensku štampu opisuje kao sastavni dio mletačke štampe. Iako nam već površna usporedba sa starijim bibliografijama nudi veći broj izdanja nego što je Schmitz sabrao u »bibliografiji«, pa iako treba pažljivo provjeravati njegove podatke, a ponuđene interpretacije primati sa sumnjom, Schmitzova radnja bit će ipak osnova za sva dalja istraživanja o mletačkoj štampi hrvatskih i srpskih knjiga.

W. Kessler

OD LEGENDI SREDNJOVJEKOVLJA DO POČETAKA HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE

(U povodu prva tri kola edicije Splitski književni krug, Split 1977—1979.)

A) Ostvarenja

Zamisao o objelodanivanju i suvremenoj obradi književno-povijesnog stvaralaštva na splitsko-bračko-trogirskom području, pod zajedničkim nazivom Splitski književni krug, u izdanju Čakavskog sabora [sada: Književni krug] u Splitu, u širokom rasponu od srednjeg vijeka do danas, jedna je od onih pojava koje pomiču granice poznavanja prošlosti i potiču na razmišljanje o dostignutim razinama naše kulturne baštine. Dakako, problemi koje SKK donosi nisu ni novi ni nepoznati, jer u toj ediciji nema iznenađujućih otkrića, ali se ipak djela našeg književno-povijesnog nasljeđa, prvi put okupljena na jednom mjestu i pristupačna našoj znatijelji, doimaju kao nova ili, barem, pružaju posve novu priliku za razmišljanje o skrivenim labirintima naše geneze.

Izbor trogirsko-bračko-splitskog prostora ima dublju povijesnu uzročnost, napose ako iz prva tri kola SKK-a izdvojimo djela koja su nastajala od srednjeg vijeka do XVII st., o kojima će na ovom mjestu isključivo i biti govora. Jer nigdje se na istočnom Jadranu značajke komunalnog društva nisu kroz stoljeća očitovala takvom jasnoćom kao na splitsko-trogirskom području. U taj je krug, doduše, s pravom uklopljeno i stvaralaštvo susjednog otoka Brača, u srednjem vijeku čvrsto povezano s kulturnim stvaranjem obližnjeg Splita, ali unatoč tome Brač ostaje u tom krugu ponešto osamljen po ruralnim obilježjima svojega srednjovjekovlja, nasuprot visokoj razini trogirsko-splitskoga komunalnog društva.

Upravo na tom prostorno škrtom terenu koji se od Trogira do Žrnovnice plodno rastvara iz bedema planinskih vijenaca izrazito se očitovahu sve preobrazbe istočne jadranske obale — od jake antičke baštine, živo prisutne i u srednjovjekovlju, do komunalnih društava Trogira i Splita koja su se stoljećima razvijala u neposrednoj blizini kao nigdje na Jadranu, zahvaćena oštrinom neizbježnih suprotnosti, ali istodobno oblikovana u ozračju kulturnog zajedništva. Zbog toga se u srednjovjekovnom razdoblju dopunjuju i prožimaju književno-historiografska stva-

ralaštva Trogira i Splita gotovo do njihove jedinstvenosti, od srednjovjekovnih života svetaca, koji bijahu komunalni zaštitnici, i splitskog kroničarstva do Luciusovih djela koja su označila početke hrvatske znanstvene historiografije.

Izdavački plan SKK-a slijedi taj kontinuitet splitsko-trogirskog stvaralaštva, pa su u prva tri kola objelodanjeni ovi svesci s književno-povijesnim djelima do druge polovine XVII st.: »Legende i kronike« (1977), »Kronika« Tome arhiđakona (1977), »O azijskom ratu« Koriolana Cipika (1977), »Versi harvacki« Marka Marulića (1979), »Latinska djela I« Marka Marulića (1979), »Povijest grada Trogira I i II« Pavla Andreisa (1977—78) i »Povijesna svjedočanstva o Trogiru I i II« Ivana Lucića (1979).¹ Sva su djela opskrbljena pomagalima koja olakšavaju njihovu upotrebu (uvodne studije, kritičke bilješke); posebna dragocjenost prva tri sveska i »Latinskih djela I« M. Marulića su faksimili objelodanjenih djela, što u potpunosti omogućava njihovo daljnje znanstveno istraživanje.

Prva dva sveska edicije: »Legende i kronike« i »Kronika« Tome arhiđakona, iz serije »Svjedočanstva«, tvore cjelinu jer sadrže živote splitskih i trogirskih svetaca, zaštitnika komune, te skup splitskih i bračkih kronika. U knjizi »Legende i kronike«, na prvom se mjestu nalazi, nakon uvodnog teksta V. R i s m o n d a o općim značajkama književnog stvaralaštva na trogirsko-bračko-splitskom području (5—9), »Istorija svetoga Dujma i Staša« (urednik H. M o r o v i ć), i to staročakavski prijevod njihova života iz sredine XVI st. (19—37), s uvodnim komentarom i bilješkama (15—18, 39—44), te latinski original, osim »Života sv. Staša«, (45—57), prema Farlatijevu izdanju u djelu »Illyricum sacrum«. Na kraju knjige su dodani i faksimili »Života sv. Dujma i Staša«, prema rukopisu u biblioteci franjevačkog samostana u Dubrovniku iz sredine XVI st. (269—298).

»Život svetoga Ivana trogirskoga« priredio je M. I v a n i š e v i ć, objelodanivši usporedo njegov latinski tekst (Vita Beati Ioannis Episcopi et Confessoris Traguriensis et eius Miracula; 103—121), prema primjerku Luciusova izdanja iz g. 1657. koji se čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru, s Luciusovim vlastoručnim ispravcima, i hrvatski prijevod (69—86), prema »Vrtlu« Petra Lučića iz Arhiva JAZU u Zagrebu (potkraj XVI st.); faksimili toga rukopisa dodani su na kraju knjige (301—335). Urednik je izvorne tekstove popratio veoma iscrpnim bilješkama i uvodnim komentarom (87—102, 61—68).

Treću svetačku legendu splitsko-trogirskog srednjovjekovlja, »Život svetoga Arnira«, uredio je C. F i s k o v i ć. Premda sam tekst nije važan kao povijesno vrela, jer je s tog stajališta korisnije XXI poglavlje Historiae salonitane Tome arhiđakona (De Raynerio archiepiscopo),² prema kojemu je »Život« i sastavljen, ipak je već i sama činjenica da njegov najstariji, u cjelini sačuvani, tekst potječe iz početka XIX st. važna za poznavanje splitskog komunalnog društva. Urednik donosi taj hrvatski tekst (135—142), s uvodnim komentarom (125—134), faksimile rukopisa koji se čuva u arhivu splitske stolne crkve (339—351) i faksimile jednog nepotpunog rukopisa svečeva života iz XVIII st. u arhivu samostana sv. Marije u Zadru (355—362).

¹ Taj izbor književno-povijesnih djela zaokružuje i drugo izdanje Povijesti Splita G. N o v a k a, u četiri sveska (Split, 1978), koje, uz manje tehničke promjene i nekoliko tekstovnih intervencija (I. M a r o v i ć, Vj. O m a š i ć), u svemu slijedi prvo izdanje (Split 1957—1965). Na kraju IV sveska dodana je »Novija literatura o Splitu« (2439—2483), s popisom radova koji su objelodanjeni između 1957. i 1977. Valja napomenuti da je izdavački plan SKK-a podijeljen u nekoliko serija od kojih su za istraživanja o našoj srednjovjekovnoj povijesti najvažnije: Svjedočanstva, Humanisti i pisci XVII i XVIII stoljeća. U prvoj seriji bit će zanimljivi svesci: »Natpisi« i »Životopisi«, koji se tek pripremaju, a u seriji Humanisti bogata grada hrvatskog latinizma: sabrana djela M. Marulića, »Trogirski latinisti«, »Govori protiv Turaka« i izbor djela F. T. Andronika.

² F. R a č k i, Thomas archidiaconus. Historia salonitana, Zagreb 1894, 71—75; Toma arhiđakon, Kronika (prijevod V. R i s m o n d a), Split 1977, 65—69.

U drugom dijelu knjige »Legende i kronike« nalaze se splitske i bračke kronike. Kroniku Mihe Madijeva de Barbazanis preveo je V. R i s m o n d o, prema tzv. trogirskom rukopisu Tomine Historiae salonitanae iz kraja XIV st., danas u Nacionalnoj biblioteci u Budimpešti, i to je njezin prvi cjeloviti prijevod na hrvatskom jeziku (159—183). Osim uvodnog komentara V. Rismonda (153—157) knjizi su dodani i faksimili Mihine kronike iz trogirskog rukopisa (365—386), čime je omogućena njezina svestrana znanstvena upotreba.

Na Mihinu se kroniku nadovezuje Kronika (Tabula) anonimnog splitskog kroničara iz obitelji A Cutheis, u prijevodu V. R i s m o n d a, prema spomenutom trogirskom rukopisu, također prvi put u cjelini na hrvatskom jeziku (191—202). I Cutheisovu Tabulu prevodilac je opskrbio kraćim uvodnim komentarom (187—189) i faksimilima iz trogirskog kodeksa (389—399). Na taj način smo prvi put zajedno s Tominom Salonitanskom poviješću koja je zbog opsežnosti izdvojena i objelodanjena u posebnom svesku, dobili u prijevodu i faksimilima rukopisa, skup splitskih kronika XIII i XIV st., svakako najdragocjeniji dio našega srednjovjekovnog kroničarstva na obalnom pojasu.

Splitskim su kronikama dodane i dvije bračke i to: »Opis otoka Brača« Dujma Hrankovića iz g. 1405. (urednik i prevodilac V. G l i g o) i »Kronika otoka Brača« Vicka Prodića iz g. 1662. (urednik i prevodilac J. P o s e d e l). Hrankovićev »Opis otoka Brača« objelodanjen je u latinskom originalu (Brachiae insulae descriptio; 217—220) i u hrvatskom prijevodu (207—210), s uvodnim komentarom i iscrpnim bilješkama V. Gliga (205—206, 211—216), a J. Posedel je edirao samo hrvatski prijevod Prodićeve kronike (225—259), također s kraćim uvodom i bilješkama (223—224, 261—264).

»Kronika« Tome arhiđakona, edirana u zasebnoj knjizi, u prijevodu (19—79), s bilješkama (181—195) i uvodnom studijom o Tomi arhiđakonu iz pera V. R i s m o n d a (7—15), uglavnom je ponovljeno izdanje, tiskano u prijevodu istog autora g. 1960,³ ali s jednim dragocjenim dodatkom: faksimilima čitavog beneventanskog rukopisa Tomine kronike koji se čuva u splitskom kaptolskom arhivu (199—418).

Iz serije »Humanisti« dosad su objelodanjena samo tri sveska. Spis Koriolana Cipika iz g. 1475. »O azijskom ratu«, u kojem taj istaknuti trogirski humanist opisuje rat Venecije i zapadnih saveznika protiv Turaka u Maloj Aziji i na Balkanu (1470—1474), u kojem je i sam sudjelovao kao zapovjednik trogirske galije, preveo je V. G l i g o (55—121). To je prvi prijevod tog spisa s latinskoga na hrvatski jezik, popraćen bilješkama (122—133) i iscrpnom uvodnom studijom o Koriolanu Cipiku iz pera istog autora (7—52). U drugom dijelu knjige dodani su faksimili latinskog izvornika (Petri Mocenici imperatoris gesta), prema mletačkom izdanju, izvanredno lijepoj i skladnoj inkunabuli, iz g. 1477 (137—241).

Dva sveska s djelima Marka Marulića: »Versi harvacki« i »Latinska djela I« dio su njegovih budućih sabranih djela. Dakako, Marulićeva djela prvenstveno su naša književna baština, a ne povijesni tekstovi u užem smislu, ali su unatoč tome izvanredno važna za razvoj hrvatskoga srednjovjekovnog društva. U »Latinskim djelima I« objelodanjena su u hrvatskom prijevodu i s komentarima B. Glavičića tri djela: Herkul (De laudibus Herculis), Posljednji sud (De ultimo Christi iudicio) i Pedeset priča (Quinquaginta parabola) (11—208). Knjizi su dodani i faksimili latinskih tekstova (229—420), što uvelike povećava vrijednost izdanja. Svezak »Versi harvacki« (urednici M. F r a n i č e v i ć i H. M o r o v i ć) donosi, nakon iscrpne uvodne studije o Marku Maruliću iz pera M. F r a n i č e v i ć a (7—64), u prvom redu Juditu (68—141), a zatim druga Marulićeva hrvatska pjesnička djela, među kojima valja spomenuti Molitvu suprotiva Turkom (167—171) i Tuženje grada Hjerzolimma (172—175). Knjizi su dodane bilješke s tumačenjima i rječnik manje poznatih riječi (287—344).

³ Toma arhiđakon, Kronika, Izdanja Muzeja grada Splita, sv. 8, Split 1960.

I najzad, u četiri sveska objelodanjena su dva važna djela hrvatske historiografije XVII st.: »Povijesna svjedočanstva o Trogiru I i II« Ivana Lucića i »Povijest grada Trogira I i II« Pavla Andreisa.

Luciusove »Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù« preveo je, pod naslovom »Povijesna svjedočanstva o Trogiru« (63—1129), i opskrbio bilješkama J. Stipišić. U kraćoj uvodnoj riječi prevodilac upozorava i na mnogobrojne teškoće kojima je bio izvrgnut pri prevođenju. On ističe da Luciusovo djelo u talijanskom originalu »upravo vrvi pogreškama« i da je »teško uvijek razlikovati što je tiskarska pogreška, a što krivo čitanje dokumenta«, pa je to pri prevođenju »predstavljalo ne baš malu poteškoću« (11). Zbog toga je prijevod Luciusovih Memoria na hrvatski jezik vrijedan rezultat: nasuprot talijanskom tekstu, čije čitanje nije bilo posve jednostavno, dobili smo pročišćeni i ispravljani hrvatski prijevod, pa je na taj način to važno djelo o srednjovjekovnoj Dalmaciji približno suvremenom čitatelju. Luciusovu djelu prethodi temeljita studija o autoru, iz pera M. Kurelca, pod naslovom: Ivan Lucić, povjesničar, s iscrpnom bibliografijom o Luciusu i njegovu djelu (13—61). Iscrpna kazala (M. Matijević; 1143—1220) dopunjuju visoku vrijednost edicije.

Drugo historiografsko djelo XVII st., »Povijest grada Trogira« Pavla Andreisa (urednici V. Rismondo i V. Gligo) također je objelodanjeno u dva dijela, ali njegov tekst obuhvaća samo prvi dio (15—380), dok drugi sadrži mnogobrojne dopune i komentare. Andreisovo djelo preveo je na hrvatski jezik V. Rismondo, unatoč nemalim teškoćama koje su mu zadavale manjkavosti izvornoga talijanskog teksta, objelodanjena g. 1908,⁴ dodavši mu i kraći uvodni komentar o autoru (7—11).

U drugom dijelu »Povijesti grada Trogira« objelodanjeni su komentari i dopune Andreisovu djelu, rad više autora. M. Kurelac komentira I—III knjigu »Povijesti«, pod naslovom »Trogir od osnutka do 1409. godine« (11—56), T. Raukar IV—VI knjigu, u prilogu »Trogir pod mletačkom vlašću« (59—85), Vj. Omašić VII knjigu, u tekstu »O naseljima trogirskog teritorija« (89—97), I. Babić VIII knjigu, pod naslovom »Kulturna i umjetnička baština Trogira« (101—127), a A. Cvitančić IX knjigu, u tekstu »Srednjovjekovno uređenje Trogira« (131—154). Među prilogima prevedeno je još nekoliko tekstova P. Andreisa: »Kronološka epitoma zgoda grada Trogira u Dalmaciji« (159—161), »Razni zapisi o trogirskim obiteljima i njihovim slavnim djelima« (165—172) i, napose zanimljiv, »Prijenos sv. Ivana trogirskog biskupa« (321—372), sve u prijevodu V. Rismonda, uz uvodni komentar I. Babića posljednjem prilogu (315—319). H. Morović objelodanjuje fragmentarni talijanski prilog Pavlova oca, Dominika Andreisa, pod naslovom »Discorso dei successi più notabili nell'acquisto e conservazione delli confini di Traù« (Rasprava o stjecanju i čuvanju sjevernih granica trogirskog područja) (379—398), s kraćom uvodnom napomenom (375—377).

Među prilogima u drugom svesku »Povijesti grada Trogira« osobito je vrijedan izbor iz izvorne građe koju je P. Andreis upotrebljavao pri pisanju svojega djela, u redakciji V. Rismonda, pod naslovom »Iz izvora za Andreisovu povijest grada Trogira« (175—312). Građa se čuva u Naučnoj biblioteci u Zadru, a odnosi se na različite probleme o ekonomskom i društvenom razvoju Trogira u mletačkom razdoblju. Priređivač je dokumente, objelodanjene u knjizi na izvornom talijanskom i, nešto malo, latinskom jeziku, popratio opširnima registama na hrvatskom jeziku. Budući da je građa o mletačkom razdoblju povijesti Dalmacije u cjelini slabo istražena, a još oskudnije objelodanjena, Rismondova zbirka korisno će poslužiti istraživačima toga razdoblja naše prošlosti. Na taj su način dva sveska »Povijesti grada Trogira« P. Andreisa, raznolikošću priloga koji su uvelike proširili temeljni autorov

⁴ M. Perojević, Storia della città di Traù, opera di Paolo Andreis, Split 1908.

tekst, postala nezaobilazno vrelo za istraživanje trogirске povijesti, napose u mletačkom razdoblju, do druge polovine XVII stoljeća.

Već i ovaj sažeti zbir podataka o knjigama koje sadrže temeljna djela naše kulturne baštine upozorava na golem opseg izdavačkog truda uložena u SKK. Stanovite tehničke omaške i nesuglasja s pravom smijemo zanemariti u cjelini toga zajedničkog pregalaštva.

B) Mogućnosti vrednovanja

Devet dosad objelodanjenih svezaka SKK-a mogli bismo podijeliti u tri sadržajne cjeline: 1) svetački životi i kronike (XII—XIV st.), 2) hrvatski latinizam i hrvatsko pjesništvo (XV—XVI st.) i 3) historiografija (XVII st.). Te su cjeline važne za istraživanje složenih odnosa: komunalno društvo — hrvatsko srednjovjekovno društvo — okolna društva. Problemi koji proizlaze iz tih odnosa mogu se ovako odrediti: a) komunalno društvo i njegove značajke, b) pojava i rast turske prisutnosti, c) političke ideje i početak prerastanja srednjovjekovlja, d) međudnosi jadranskih kultura. U tom sklopu središnji je problem samo komunalno društvo i utvrđivanje njegovih obilježja.

Skup splitskih kronika XIII—XIV st., od Tome arhiđakona i Mihe Madijeva do A Cuthesa, već odavno nameće mnoga pitanja našoj historiografiji, uzrokujući ponekad veoma različite ocjene o razvojnim značajkama komunalnog društva.

Posve je sigurno da splitske kronike obiluju suprotnostima i da sadrže takve značajke od kojih neke jedva možemo pouzdano tumačiti, što objašnjava historio-grafske dileme i istodobno upozorava da će neki aspekti splitskoga kroničarstva uvijek omogućavati suprotna stajališta. Unatoč tome, takve dvojbene pojedinosti nisu odlučne u njihovu cjelovitu vrednovanju. Svaki pristup srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima mora polaziti od činjenice da su njihove komunalne društvene strukture sasvim sigurno najsloženije u cjelokupnom hrvatskom srednjovjekovlju, jer su i njihov prirodno-zemljopisni smještaj, etnička podloga i intelektualni razvoj bili veoma osjetljivi, što zahtijeva i pažljiv analitički postupak. Temeljni metodički zahtjev jest uvažavanje zakonitosti srednjovjekovnog društva, što znači da u tumačenju slojevitosti splitskoga kroničarstva XIII—XIV st. moramo u središte postaviti komunu, kao zasebnu društvenu cjelinu, i tek iz tog središta, sa stajališta njegovih materijalnih i misaonih struktura, razmatrati dvostruki odnos prema okolnim društvima: hrvatskom zaleđu i jadranskom području. Pri tome ne smijemo zanemariti činjenicu da se taj odnos: komuna — okolna društva u tijeku srednjeg vijeka postupno mijenjao, pod utjecajem promjena u povijesnim okolnostima. Bio je to višestoljetni proces koji postupno oblikuje dalmatinske komune i njihova društva. U tom povijesnom tijeku odnos prema slavenskom, hrvatskom zaleđu bio je ispunjen, jednako kao i međusobni odnos komunâ, suprotnostima i zajedništvom, ali su u razvoju hrvatskog srednjovjekovnog društva kao cjeline zajedništva bila presudnija, a upravo ona dobivaju potkraj srednjeg vijeka, u novoj političkoj konstelaciji, na razmeđu XV i XVI st. posve nova obilježja.

Prema tome, idejna struktura splitskoga kroničarstva XIII i XIV st. samo je neophodna etapa oduljeg sazrijevanja komunalnog društva na obalnom pojasu, pa Tomu arhiđakona ili Mihi Madijeva, odnosno njihov antagonizam prema hrvatskom zaleđu koji izaziva dileme historiografije, smijemo tumačiti sa stajališta srednjovjekovnog društva, kao sastavni dio takvom društvu svojstvena shvaćanja o komunalnoj posebnosti. Uvažavajući takvo metodičko polazište, komunalne ideologije prestaju da budu pojave izvan hrvatskog srednjovjekovlja. Štoviše, komunalna posebnost i suprotnosti prema hrvatskom zaleđu ili hrvatskim feudalcima samo su dio složenosti hrvatske srednjovjekovne povijesti.⁵ Jednako tako, suprotnosti u etnič-

⁵ T. R a u k a r, Društvene strukture dalmatinske komune u srednjem vijeku, Jugoslavenski istorijski časopis 1—4, Beograd 1978, 102—110.

kim odnosima na obalnom pojasu, uloga romanskog pučanstva i postupno slavensko-romansko prožimanje, s važnim refleksima u sferi kulture, a donekle i u odnosima između društvenih klasa, nezaobilazne su pojave u genezi hrvatskoga društva u srednjem vijeku. Ukratko, takav integralni pristup komunalnom društvu srednjeg vijeka uvažava svu njegovu složenost, usmjerenja, prepletanje zajedništva i suprotnosti u dugom povijesnom trajanju, a da pri tome ne odbacuje one pojave koje se ne mogu uskladiti s posve drugačijim idejnim shvaćanjima postmedijevalnog razdoblja.

Doba nastajanja splitskih kronika (XIII—XIV st.) u isti je mah i završno razdoblje u sazrijevanju komunalnog društva, od ekonomskog uspona, preko staleškog određivanja društvenih klasa, do oblikovanja političkih stajališta komune. Zbog toga splitske kronike odražavaju upravo tu razinu u razvoju komunalnog društva, pa se istodobno oblikuje i ideološka argumentacija klasne premoći patricijata, odnosno legenda o trojanskom podrijetlu Splita i splitskog plemstva.

Pri tome splitske kronike pokazuju uočljiv razvoj. Tomina Salonitanska povijest također sadrži mitološke elemente, ali je u opisivanju postanka Splita suzdržanija. Toma preuzima iz splitske tradicije o postanku grada neke povijesne podatke, kao što je ulazak izbjeglih Salonitanaca u Dioklecijanovu palaču, ali u tom opisu još nema mitološke argumentacije.⁶ Pola stoljeća kasnije, legenda o antičkom podrijetlu patricijata već je potpuno oblikovana. U uvodu splitskom statutu iz g. 1312. kaže se da grad Split vuče podrijetlo od »glasovita i plemenita grada Salone«, a splitski plemići od salonitanskih građana, i zatim dodaje da su oni zbog toga plemići (nobiles) jer su »svoje starinsko podrijetlo dobili od Trojanaca i drugih plemića ovoga svijeta«. ⁷ Miha Madijev gotovo doslovno prenosi iz splitskog statuta u svoju kroniku tu legendarnu tezu o podrijetlu patricijata.⁸ Dakako, ta legenda nema etničku, romansku podlogu. U XIV st. ona je prvenstveno izgrađeni simbol, ideološka argumentacija za komunalnu zasebnost i klasnu podlogu te posebnosti, odnosno obrazloženje vladajućeg položaja patricijata. Potpuno oblikovanoj društvenoj strukturi Splita u XIV st. pridružuje se mitološko obrazloženje kao neodvojiv znak. Da se takva legenda nije oslanjala na etničku identifikaciju patricijata i romanstva, nego da je bila simbol koji je opravdavao klasnu strukturu društva, dokazuje primjer otoka Brača. I Dujam Hranković unosi na početku XV st. takvu tezu u svoj »Opis otoka Brača« i kaže da brački plemići vuku podrijetlo od plemića iz Salone i Epetiona, te da su oni, naselivši se na Braču, donijeli zakon »da oni koji su bili plemići u Saloni i Epetionu budu i ovdje, a oni koji su bili pučani i podložni u onim gradovima da budu i na ovom otoku«; štoviše, kroničar drži da je i njegova obitelj Hranković pripadala salonitanskom patricijatu!⁹ Dakako, takva legendarna konstrukcija, koja na Braču nije mogla imati bilokakvo etničko romansko značenje, samo potvrđuje svojom irealnošću neodoljivu privlačnost klasnih znakova u srednjovjekovnom društvu.

Teza o antičkom podrijetlu gradskog patricijata i klasnih odnosa, kao znak vladajuće klase, trebala je učvrstiti postojeću strukturu društva, stvoriti predodžbu o njezinoj ideološkoj nepovrnljivosti. Dakako, u sustavu komunalnih znakova postojali su i takvi koji su, barem prividno, približavali društvene klase, kao što je kult lokalnih svetaca, zaštitnika komune. Sv. Dujam ili sv. Ivan Orsini temelj su religijskih struktura, ali i komunalni simboli koji se stoljećima duboko poštuju u Splitu i Trogiru. Njihovi »Životi« nastaju u XI—XIII st., ali su još i u XIX st., kad nastaje splitski rukopis »Života sv. Arnira«, središte gradske religioznosti. Pri-

⁶ Toma arhiđakon, *Kronika*, X poglavlje: Kako su vrativši se sa otoka ušli u Split, Split 1977, 38—40.

⁷ J. Hanel, *Statuta et leges civitatis Spalati*, Zagreb 1878, 3.

⁸ Miha Madijev de Barbazanis, *Historija: O porijeklu građana grada Splita, Legende i kronike*, 171.

⁹ *Legende i kronike*, 209.

jenosi tijela sv. Ivana 1681. i sv. Dujma 1770. u novu kapelu, odnosno u novi oltar, bili su središnji događaji komunalnog baroka XVII i XVIII st., oko kojih su bile usredotočene sve društvene klase i o kojima su P. Andreis i J. Bajamonti ostavili veoma dojmljive zapise.¹⁰ Religijske strukture bile su stoga najznatniji činitelj spajanja u komunalnom društvu, neodvojiv od njegova mentaliteta.

U istom XIV st. koje tvori konačnu granicu u sazrijevanju komunalne posebnosti, na dalekim balkanskim obzorjima zbiva se predigra pojavi turskog faktora koji će u gradsko društvo unijeti nove elemente i odlučno djelovati na cjelokupno hrvatsko srednjovjekovlje. U Kronici Mihe Madijeva, koju on piše negdje na samom početku anžuvinskog razdoblja (oko 1358), još se ne spominju Turci koji su svega nekoliko godina ranije tek prvi put prešli na evropsko kopno. Turci su tog trenutka odviše udaljeni da bi ih komunalni vidokrug mogao obuhvatiti. Štoviše, ni Ludovik Anžuvinac ne shvaća 1366. buduću tursku opasnost, iako je bizantski car Ivan V Paleolog osobno došao u Ugarsku da od njega zatraži pomoć.¹¹ Ivanova molba ostala je, doduše, u sferi problema crkvene unije, ali u trenutku kad se on u listopadu 1371. vratio u Carigrad, Turci su već izvojevali prvu od onih odlučnih bitaka, kod Černomena na Marici, koja će im otvoriti vrata Balkanskog poluotoka.¹² Ta važna bitka već ulazi u splitski vidokrug, jer je kroničar A Cuthais, koji sastavlja svoju Tabulu prije 1388, iscrpno, mada legendarno, opisuje u svom djelu.¹³ Od tog trenutka turska tematika ne iščezava iz književnog stvaralaštva na obalnom pojasu, od J. Šižgorića i K. Cipika, do M. Marulića i hrvatskih latinista u prvoj četvrtini XVI stoljeća.¹⁴

Predodžba o turskom činitelju temeljito se mijenja u tom razdoblju od jednog i po stoljeća. Još kod A Cuthaisa turski se utjecaj tek naslućuje, ali u tijeku prve polovice XV st. Turci postaju sve prisutniji i u zaleđu dalmatinskih gradova. U doba kad K. Cipiko sastavlja svoj spis »O azijskom ratu« (1475), Turci već uveliko pustoše gradske distrikte, a od početka XVI st. turska opasnost počinje ugrožavati opstanak gradova. Taj potpuno novi položaj obalnih komuna u prvoj četvrtini XVI st. i turski pritisak, koji je podjednako ugrožavao i čitavo hrvatsko zaleđe mletačke Dalmacije, unose važne promjene u strukturu komunalnog društva. Pred zajedničkom opasnošću od Turaka prvi put se napušta komunalni prostor, pomiču dometi etničke svijesti i zanemaruje teritorijalno-politička odvojenost od zaleđa. Raspon od samouvjerene strogosti komunalnog načela u kronikama Tome arhiđakona ili Mihe Madijeva, koje je vodilo političkom odbacivanju zaleđa, do svijesti o etničkom zajedništvu između obalnog i kontinentalnog pojasa u spisima hrvatskih humanista u prvoj četvrtini XVI st. veoma je velik i svjedoči o dubokoj preobrazbi političkih ideja komune.

Nipošto nije slučajno što u tom prijelomnom zbivanju živo sudjeluje i trogirsko-splitski humanistički krug, predstavnici komuna koje su u prvoj četvrtini XVI st. veoma izvrgnute turskom pritisku. Oni traže pomoć za dalmatinske gradove i ugro-

¹⁰ P. Andreis, Prijenos sv. Ivana trogirskoga biskupa, Povijest grada Trogira II, 321—372; J. Bajamonti, Nastavak povijesti sv. Dujma u kojemu se opisuje prijenos njegova tijela nedavno proslavljen u gradu Splitu, u: Julije Bajamonti, Zapisi o gradu Splitu, Split 1975, 251—266.

¹¹ Usp. o tome: I. Lucić, Povijesna svjedočanstva o Trogiru I, Split 1979, 630 i dalje; Vj. Klaić, Povjest Hrvata II/1, Zagreb 1900, 144 i dalje; G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, Beograd 1969, 499.

¹² Ostrogorski, n. dj., 502.

¹³ Legende i kronike, 199—200.

¹⁴ T. Matić, Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba, u knjizi: Iz hrvatske književne baštine, Zagreb—Slavonska Požega 1970, 51 i dalje; M. Kombol, Povijest hrvatske književnosti do preporoda, Zagreb 1945, 69—71; V. Gligo, Koriolan Cipiko, uvod u Cipikovo djelo O azijskom ratu, Split 1977, 36—37.

ženu Hrvatsku. Splitski nadbiskup Bernardin Zane na lateranskom koncilu u Rimu (1512) ili Trankvil Andreis u Augsburgu pred carem Maksimilijanom (1518) nastoje da govovima i dramatičnim opisima turskih provala pokrenu nezainteresirani Zapad.¹⁵ I najzad, u te »orationes pro Croatia«, u kojima podjednako sudjeluje obalni pojas i hrvatsko zaleđe, uklapa se i djelatnost Marka Marulića.

Marulić nije samo moralistički pisac, čiji latinitet povezuje hrvatsku kulturu s razinama evropskoga stvaralaštva, niti su njegova djela dragocjena samo po konačnoj zrelosti hrvatskog pjesništva. U različitim vrstama svojih spisa, u epistolarnim djelima, u hrvatskom pjesništvu, pa čak i u latinskim moralističko-didaktičkim sastavcima, Marulić iskazuje svoje društveno sudioništvo u tegobnoj suočenosti s turskom prijetnjom. »Molitva suprotiva Turkom« ili »Tuženje grada Hjerolimima« nisu samo pjesnička djela nego i svjedočanstvo teškog razdoblja hrvatske povijesti. To još više vrijedi za »Juditu«, višestruko razmeđe, istodobno simbol hrvatskog pjesništva i simbol više razine u razvoju komunalnog društva. I premda je Marulićevo stvaralaštvo dobro proučeno, ipak je preostao prostor za detaljnije utvrđivanje njegova odnosa prema složenim problemima na početku XVI st., prvenstveno u sklopu razvoja komunalnih političkih ideja. Marulićevo »Pismo papi Hadrijanu VI«, tiskano 1522. kada je turski pritisak na obalni pojas dosegao vrhunac, važno je svjedočanstvo novih političkih stajališta u Splitu.¹⁶ Marulić nije prijeteći oštar i kritički žestok kao Zadranin Šimun Kožičić Benja u svom govoru »De Corvatiæ desolatione« pred papom Leonom X (1516),¹⁷ ali je odlučan u svojim upozorenjima na tursku opasnost i u zahtjevima za pomoć, ne samo dalmatinskim gradovima nego i Hrvatskoj.

Tegobno XVI stoljeće, koje Marulićeva »Judita« (1501) simbolično otvara, donosi na svom početku prvi nagovještaj prerastanja komunalnog srednjovjekovlja. Veoma nepovoljne političke okolnosti, posvemašnja slabost i kriza društva u srednjovjekovnoj ugarsko-hrvatskoj državi uoči Mohača i zatim kasnija stoljetna habsburško-mletačko-turska podjela hrvatskog teritorija, ali i veoma slaba, uska društvena podloga novih ideja koje jedva da su prodirale izvan uskog humanističkog kruga u komunama ili napuštale najugroženije feudalne dvorove, uzrok su skromnom dometu novih političkih ideja. One, dakako, neće iščeznuti, ali će se, u uvjetima teritorijalno-političke rascijepljenosti, kao proplamsaji slavenske svijesti, prvenstveno pojavljivati u sferi čiste literature, prilično daleko od stvarnih zbivanja.

I najzad, objelodanjena i okupljena književno-historiografska djela splitsko-trogiškog područja upozoravaju na još jedan važan aspekt u razvoju komunalnog društva: međudnos jadranskih kultura, s osobitim obzirom na razvoj hrvatske kulture.

Danas napokon možemo smatrati konačno prihvaćenom tezu o važnosti hrvatskog latinizma.¹⁸ Latinsko-hrvatska (crkvenoslavenska) dvojezičnost i usporednost već je od ranoga srednjeg vijeka izraz hrvatske pismenosti i književnosti. Hrvatski latinizam, od kamenih natpisa ranoga srednjeg vijeka, preko kroničarstva XIII i XIV st., do humanističkog latinizma XV i XVI st. svjedočanstvo je kulturnog kontinuiteta. Istodobno zrenje hrvatske pismenosti do umjetničkog pjesništva koje se usredotočuje, spajajući se s latinizmom, upravo u Marulićevoj djelatnosti na početku

¹⁵ V. bilj. 14.

¹⁶ V. Gortan - V. Vratović, Hrvatski latinisti I, Zagreb 1969, 308—312.

¹⁷ isto, 508—512.

¹⁸ Na samom početku uvodne studije u Hrvatske latiniste I, pod naslovom: Uloga latinskog jezika u Hrvata, V. Gortan i V. Vratović ističu: »Da je književno stvaralaštvo u Hrvata od 15. do 19. st. dvojezično te da se, osobito u starijim razdobljima, njegov latinski udio i vrijednošću i opsegom ravnopravno razvija uz hrvatski, činjenica je koju naša književna baština u potpunosti dokazuje« (7), što bi trebalo biti temeljno metodičko polazište u svim prikazima o našoj kulturnoj i društvenoj povijesti.

XVI st., dokaz je nezadrživosti kroatizacije umjetničkog stvaranja. Ne zanemarujući pri tome kulturni razvoj kontinentalno-panonskog prostora niti srednjoevropske veze i poticaje,¹⁹ ipak se čini neospornim zaključak da su se glavni tokovi hrvatske kulture i dvojezično sazrijevanje njezine književnosti zbivali na jadranskom prostoru. To nije nipošto slučajno, jer se samo na tom dijelu hrvatskog teritorija slavenska podloga, svježja i nepresušiva, mogla dodirivati i prožimati s plodnim jadranskim poticajima, u prvom redu iz susjedne Italije. Odatle proizlazi i pitanje: kakav je bio međudodnos jadranskih kultura? odnosno: kakva je bila uloga hrvatske kulture na jadranskom prostoru?

Polazište pri procjeni tih pitanja jest kulturna jedinstvenost jadranskog područja u srednjem vijeku. Jadranske obale ne povezuju samo razvijene gospodarske, napose trgovačke, komunikacije. To je istodobno prostor veoma živa saobraćaja ljudi, ideja i kulturnih dobara. Nesumnjivo je talijanska kultura vršila plodan utjecaj na istočni Jadran, jer ga s lakoćom možemo pratiti već od samostanske pismenosti benediktinaca, preko humanizma i Dantea, do intelektualnih zračenja koja dopiru iz sveučilišnih središta Italije. Pa ipak — u tom je sklopu međusobnih kulturnih veza važan zaključak: i hrvatska srednjovjekovna kultura na istočnom Jadranu i kultura susjedne Italije razvijaju se u istom civilizacijskom ozračju, očitujući uz znatne posebnosti i mnoge sličnosti u sferi privrede, društva i umjetnosti. Sve do kraja srednjeg vijeka — do XV/XVI st. koja donose, nakon romaničkog sazrijevanja u XIII st., drugi i konačni uspon umjetnosti i književnosti u dalmatinskim gradovima — hrvatska i talijanska kultura su, bez obzira na različite razine svojih dostignuća, ravnopravni sudionici u jadranskom kulturnom razvoju. Sve do prijeloma u XV/XVI st., između hrvatskog i talijanskog kulturnog kruga na Jadranu postoji i stanovita teritorijalna ravnoteža. Talijanskom prostoru na zapadnoj obali odgovara hrvatsko kulturno područje na istočnom Jadranu koje se prema panonskom prostoru proteže do Drave. Italija je sve do XV st. bila ekonomsko i kulturno središte čitava Sredozemlja, pa je širenje njezina kulturnog i društvenog utjecaja na okolna područja bilo posve razumljivo, ali je, unatoč tome, i hrvatski prostor unosio u taj međudodnos jadranskih kultura mnoge vlastite značajke koje su se u obalnim komunama temeljile na etničkoj romansko-slavenskoj simbiozi i kroatizaciji. Tek u XV/XVI st. nastaju promjene koje pomiču ravnotežu srednjovjekovlja. Mletačko osvajanje obalnog pojasa u XV st. uvjetuje postupnu društvenu stagnaciju gradova, izuzevši Dubrovnik, a tursko osvajanje čitava zaleđa u XVI st. bitno ograničava hrvatski društveni i kulturni prostor, jer jadranskom pojasu oduzima, u tijeku srednjeg vijeka odlučnu, narodnosnu podlogu kontinentalnog dijela i onemogućava kulturno zračenje prema unutrašnjosti.

U tom razdoblju i u takvim uvjetima pojačava se utjecaj talijanske civilizacije na istočnom Jadranu kao posljedica nekoliko činilaca. U prvom redu, u XV/XVI st. talijanski postaje jezikom ekonomskih i društvenih komunikacija na Mediteranu i Jadranu. F. Braudel ističe da je »u Dubrovniku u XVI st. talijanstvo bilo udobnost: talijanski jezik bio je trgovački jezik čitava Sredozemlja, a također moda i snobizam«, otklanjajući od takva zaključka etničku identifikaciju.²⁰ Tražeći objašnjenje za pojačani utjecaj talijanske kulture moglo bi se pomišljati i na sustavno, usmjerujuće djelovanje mletačke uprave u dalmatinskim gradovima, ali bi takva teza počivala na oskudnim dokazima. Odredba mletačke uprave u Trogiru iz 1426. o isključivoj upotrebi latinskog i talijanskog jezika u plemićkom Vijeću posve je iznimna,²¹

¹⁹ Usp. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti*; E. Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti 2*, Zagreb 1975.

²⁰ F. Braudel, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II*, vol. I, Torino 1976, 126.

²¹ I. Strohal, *Statut i reformacija grada Trogira*, Zagreb 1915, 222 (Ref., L. II, c. 10).

a osim toga, tobožnjim nastojanjima mletačke uprave ne bismo mogli objasniti jednak razvoj u Dubrovniku koji je bio izvan mletačke političke sfere. To, dakako, ne znači da mletačka uprava nije u tom razvoju imala važnu ulogu, ali ne sustavnim djelovanjem koje bi odražavalo politiku mletačke vlade. Talijanski jezik širi se Dalmacijom već i zbog toga što je to bio jezik administracije i što je činovništvo, napose više, bilo talijansko. Dugotrajna, svakodnevna upotreba talijanskog jezika u javnom životu, u komunalnim organima, sudstvu, notarijatu itd. utjecala je i na jezične odnose u komunama, pogotovo u višim društvenim klasama. T. Matić s pravom zaključuje da je u onim gradovima, napose u Zadru i Hvaru, »gdje je jače bio koncentriran elemenat mletački [...] hrvatski jezik s vremenom stao uzmicati pred talijanskim«.²² Razlike u jezičnim odnosima između dalmatinskih komununa zapažali su i mletački izvjestioci XVI st., kao G. B. Giustiniano u znamenitom izvještaju iz g. 1553.²³ Širenje talijanskog jezika odjeknulo je i u hrvatskoj književnosti XVI st., nipošto slučajno u djelima zadarskih pisaca P. Zoranića i J. Barakovića.²⁴

Time, ipak, nisu iscrpljeni uzroci jezičnim promjenama. Pojačani utjecaj talijanskog jezika na istočnom Jadranu bio je i odraz šireg razvoja na Mediteranu. Uz latinski jezik u znanosti i književnosti, talijanski je bio jezik privrede i društvenih komunikacija; to su bili jezici obrazovanosti i prestiža u vrhovima gradskih društava, znakovi intelektualnih struktura, u razdoblju od renesanse do baroka, a istodobno i vidno klasno određenje.

Premda se, dakle, pitanje jezične razdiobe u dalmatinskim komunama mletačkog razdoblja ne čini pretjerano složenim, ipak je neophodno pažljivo razlaganje o stvarnim dometima jezičnih promjena. Unatoč širenju utjecaja, upotreba talijanskog jezika u komunama nije bila samo klasno usmjerena i ograničena na gornje slojeve gradskog društva, nego je i njegov sadržajni prostor bio ograničen. Latinski i talijanski komunikacijski su jezici evropske kulture XVI ili XVII stoljeća. Ivan Lucius svoja dva temeljna djela, kojima hrvatsku historiografiju priključuje znanstvenoj razini evropske historiografije XVII st., »De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex« i »Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù«, piše i objelodanjuje na latinskom i talijanskom, na jezicima evropske kulture i znanosti, s posve oblikovanim jezičnim strukturama i povijesnim nazivljem. Ali, u umjetničkoj književnosti jezična je razdioba drugačija. Hrvatski renesansni i barokni književnici, razumije se, i sami sudjeluju u jadranskom kulturnom zajedništvu, dobro poznaju talijansku književnost i talijanski jezik, u određenim prilikama i pišu njime, ali u pjesništvu ili drami, kad je umjetnička riječ povezana s misaonim i emotivnim dubinama književnika, stvaraju isključivo na hrvatskom ili latinskom jeziku, dakle na izvornim jezicima hrvatske pismenosti i historiografije od ranoga srednjega vijeka dalje.

I jezična razdioba, prema tome, važna je značajka komunalnog društva na Jadranu, razmeđe preko kojeg se ono obostrano povezuje, s hrvatskim i još širim slavenskim zaleđem, s jedne, i s intelektualnim evropskim zbivanjima, s druge strane.

Tomislav Raukar

²² Matić, n. dj., 185. O tom važnom problemu našeg društvenog razvoja u nas se bez razloga malo pisalo. Jedan od rijetkih povjesničara koji mu je obratio veliku pažnju bio je T. Matić. Njegova zapažanja i ocjene o jezičnim problemima u dalmatinskim gradovima mletačkog razdoblja dosad su najtemeljitiji prinos naše književne historiografije.

²³ Š. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae* II, Zagreb 1877, 190—271.

²⁴ Kombol, n. dj., 129—134, 156—161; Matić, n. dj. 190—191; isti, Petar Zoranić, u knjizi: *Iz hrvatske književne baštine*, 213—248; Petar Zoranić, Juraj Baraković, u ediciji: *Pet stoljeća hrvatske književnosti* 8, Zagreb 1964, priredio F. Švelec, s iscrpnim uvodnim studijama iz pera istog autora (7—28, 175—193).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXXI—XXXII

1978—1979

Redakcijski odbor:

IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE
ZAGREB